

Heilig geloof of kritisch onderzoek?

– J.H. Dubbink

*Even belangrijk en dringend
als menselijke schepsels bevrijden
uit onmenselijke kerkers,
is het te hulp snellen aan waarheden
die de gevangenen zijn van stelsels en ideeën
die hen opgesloten houden en verstikken.
Dom Helder Camara*

Tijdens de laatste wereldoorlog verbleef één van de coryfeeën van de Theosophical Society, Jinarajadasa, in Engeland. Hij had al herhaalde malen grote belangstelling voor de geschiedenis van de Vereniging getoond.

Hij trof in het hoofdkwartier in Londen enige nog nooit uitgegeven brieven van HPB aan, die te maken hadden met de *roots* van de Theosophical Society. De brieven geven een beeld van persoonlijke leerlingen van HPB en familieleden aan wie zij enige ideeën wilde geven over wat voor haar *Theosofisch leven* betekende.

Hij vond dit van zo'n belang voor de bewustwording van deze wortels dat hij deze brieven uitgaf in het boekje *HPB Speaks*¹.

De brieven, waar het hier om gaat, zijn te vinden in hoofdstuk 18 op blz. 189 t/m 234 van het eerste deel van bovengenoemd boekje.

Deze brieven handelen o.a. over een belangrijk punt, dat ook nu nog voor velen van groot belang kan zijn n.l.: de verhouding van Theosofie en Christendom, esoterie en exoterie. De inhoud van deze brieven komt neer op een weergave van ideeën en methoden die HPB aan haar persoonlijke leerlingen gaf. Ik verwijs de lezer daartoe naar een artikel in *Theosofia* van februari 1999, laatste alinea van blz. 36.

Uit deze brieven blijkt dat HPB haar jongere familieleden heeft willen *inwijden* in haar gedachtenwereld, niet zozeer daar-

toe bekeren. Zij wilde hen slechts in aanraking brengen met het, zoals zij het noemde: *Esoterisch Boed(d)hisme*². Soms heeft zij dit woord zelfs willen vermijden door alleen het woord *Boeddhisme* (met één d) te gebruiken. Hierop komen wij later in dit artikel wat uitvoeriger terug.

Zoals bekend heeft HPB zich als goed democraat en staatsburger van de USA bij de meerderheid van de leden in de Theosophical Society aangesloten toen zij teruggreep naar het begrip en het woord *Theosofia* en voor de benaming *Theosofie* koos³. De aanname van deze naam heeft haar achteraf gezien wel enige overlast bezorgd.

Theosofen behoorden in de geschiedenis van de westerse cultuur, tot de *stillen in den lande*, christenen die een eigen belevingswereld hadden, maar daar om hen moverende redenen niet rechtstreeks voor uit wilden komen. HPB heeft enige tijd lang geprobeerd, omdat dit in het westen in haar tijd onbekend was, de titel *Boeddhisme* te vermijden, door het woord *Boeddhisme* met één d te gebruiken. Een van haar redenen daarvoor vindt de lezer in bovengenoemd nummer van *Theosofia* op blz. 34.

Positief-kritisch

Eigentijdse Tibetaans boeddhistische leraren maken weliswaar geen reclame of propaganda in westerse zin voor hun geestelijke waarden, maar steken ook niet onder stoelen of banken dat hun boeddhistische ideeën de enige positief-kritische benadering zijn die zij nodig vinden, om o.a. tot een grondige verandering in de *technologische vooruitgang* en politieke belangen te komen. De theosofen geven er echter soms de voorkeur aan gaarne een positieve kracht in de moderne vooruitgang te *willen zijn*; zij zijn er echter weinig in geslaagd om zelf tot zo een positieve kracht uit te groeien.

Boeddhisten blijken van de basisideeën van de westerse cultuur niet zo'n hoge pet op te hebben. Dit was en is nog steeds het

geval. Dit verschil is door directe *opvolgers* van HPB weggemoffeld. In het in noot 1 genoemde boek van Overton Fuller, wijst de schrijfster in hoofdstuk 47 erop, dat HPB vanuit inspiratie van haar leraren de schrijfster Anna Kingsford, een bekende Christelijke Mystica, in de Engelse afdeling van de Theosofische Vereniging heeft geïntroduceerd hoewel zij geen goed woord voor Anna's ideeën overhad. De uitgesproken bedoeling hiervan was naast het, in onze westerse gedachtegang nog weinig uitgekristalliseerde *boeddhistische denken* van o.a. Sinnett, de schrijver van het boek *Esoterisch Boeddhisme*, ook het esoterisch christelijk beeld te introduceren. HPB vermeldde duidelijk dat het haar uitgesproken bedoeling was om openhartige kritische discussie aan te moedigen.

Zoals bekend wees Anna Kingsford niet op een fysieke reïncarnatie van Jezus, maar op het vinden van de ware spirituele innerlijke Christus. Het is m.i. geen positieve vooruitgang binnen de Theosofische Vereniging geweest dat Leadbeater en Besant het beeld van een *wederkomst* van de historische *Christus* hebben gepropageerd in de vorm van de jonge Krishna-murti, die als een reïncarnatie of wederkomst van Christus werd beschouwd. Het is hun klaarblijkelijk ontgaan dat deze *reïncarnatie* in de ogen van vele christenen bijna *ketters* genoemd mag worden. Verscheidene leden zoals o.a. Rudolf Steiner, voorzitter van de Duitse Afdeling van de Theosophical Society, zagen hierin destijds *Ein grobe Unfug* (een grote Onbetamelijkheid).

Eén van de nooit verwerkelijkte bedoelingen van HPB was om middels de vertaling van een hoofdstuk uit het werk van haar landgenoot Dostojewski, *De Groot Inquisiteur*, een sprekend en aangrijpend voorbeeld te geven van de gruwelijke ongerijmdheid om in de warrige, ook bloederige, praktijken van het exoterische Christendom een positieve waarde te zien. De lezer zal dit stuk van Dostojewski, de bedoeling van HPB, tevergeefs zoeken in de *Collected Writings* van HPB, omdat de

uitgever van haar werken *Boris de Zirkoff*, deze vertaling nooit daarin opgenomen heeft. Het is wél als artikel gepubliceerd in de *Theosophist* van 1881 Vol. 3 blz. 38 e.v. en blz. 75 e.v. Dostojewski maakt zijn opvatting duidelijk, dat het officiële christendom in de Middeleeuwen en daarna de positie van de menselijke vertegenwoordiger van de antropomorfe God, zijn Zoon op aarde als het hoofd van de hiërarchie van de kerk, als het middelpunt van de *politieke* macht op aarde misbruikt heeft voor een *machtspositie* t.a.v. de *gelovigen*. Dit is iets anders dan Christus als *Vredesvorst* te accepteren en te verkondigen. De gevolgen daarvan kunnen we heden ten dage zien in b.v. de Verenigde Staten die voorop lopen in de industriële groei, en in de aanwezigheid van exoterisch christelijk denken.

Het mag bekend zijn dat HPB deze vorm van *beschaving* als degeneratie van alle spirituele waarden beschouwde in de groeiende maatschappelijke politieke wereld van het westen. Vooral de oorlogsindustrie in Amerika heeft, door haar financiële investeringen, op bijna al het wetenschappelijk onderzoek grote invloed; daardoor hebben de verantwoordelijken een flinke vinger in de wereldse pap en maken er toch aanspraak op over het algemeen goede spirituele christenen te zijn. Dit heeft Dostojewski juist zo duidelijk aan de kaak gesteld in zijn verhaal van de *Groot Inquisiteur*. Het zou te ver voeren dit zo aangrijpende verhaal hier volledig af te drukken. Dostojewski probeert de lezer er toe te brengen de georganiseerde christenheid (in de gedaante van de R.K. Kerk) te beschouwen als satan: de onderdrukking van de domme dwalende mensheid geschiedt per slot van rekening voor haar eigen bestwil. Dostojewski is hier een voorloper van sommige ideologieën van de leider en de geleide zwakkere mensen.

Verzoening van tegenstelling

In het pas verschenen boekje van Henk Spierenburg *Avadhuta Gita*⁴, zal de lezer een zeer theosofische poging vinden tot verzoening van de tegenstelling tussen de

beide voorbeelden van de kracht-mens en de door deze ontkrachte mens. De paradoxale inhoud van deze Gita drukt Dostojewski uit aan het einde van het hoofdstuk *De Groot Inquisiteur: De geïncarneerde Christus die op het punt staat door de Groot Inquisiteur op de brandstapel levend verbrand te worden, kust zijn vervolger ten afscheid... en Hij verdwijnt*.

Deze principiële en historische overwegingen brengen ons, de lezer anno 2001, tot het volgende eveneens principiële verschil tussen de opvattingen van de Tibetaanse leraren uit 1880 en volgende jaren, en die van de eigentijdse Theosofen. Laatstgenoemden laten om principiële (???) redenen geen kritische geluiden horen. *We moeten ons niet met het politieke bedrijf bezig houden, dat zou niet spiritueel zijn*. Zo luidt het argument dat hiervoor over het algemeen gebruikt wordt.

HPB heeft echter nooit gearzeld politiek en dan wel economische kritiek door literaire schrijvers geuit, warm aan te bevelen⁵.

Op analoge wijze heeft HPB nooit gearzeld om diepgaande kritische beschouwingen over het menselijk godsbegrip te propageren teneinde hiermee het beeld, ontstaan in onze westerse cultuur, af te breken. Zij ging hierin zover dat zij *materialistische* lieden zoals Bradlaugh (1833-1891) en andere vrijdenkers als bondgenoten in haar strijd tegen de, onder de noemer van het christendom gepleegde wreedheden, oorlogen e.d., aanvaardde en hen openlijk steunde o.a. door ze toegang tot haar tijdschrift *The Theosophist* te geven. Dit is wel een geheel andere houding dan b.v. de directe kritiek van de schrijver Johannes Lehmann in het boek *Jesus Concern*⁶.

Collected Writings

Als voorbeeld van HPB's spirituele basis hiervoor verwijst ik naar *Collected Writings* deel XI blz. 413 ev. Zij plaatst hier een ingezonden stuk, geschreven door één van de belangrijke leden van de Theosophical

Society in de Verenigde Staten in 1889 n.l. A. Fullerton, een bekeerde dominee. Deze betoogde dat er in de zogenaamde vrijheid van denken in de Society weinig voortgang zat, omdat er aan een persoonlijke God niet dezelfde ruimte gelaten werd als aan de onpersoonlijke godsopvatting uit het Boeddhisme en Hindoeïsme. HPB keert het argument om en zegt dat de vrijheid van gedachte juist tot uitdrukking komt wanneer over deze zaken in vrijheid en vriendschap openlijk gediscussieerd kan worden, zonder aanleiding te geven tot het aannemen van scherp theologische *waarden en normen*.

Gebrek aan kritisch denken heeft altijd geleid tot stilstand en/of achteruitgang.

Na HPB's dood echter propageerden enige theosofen t.w. Besant, Leadbeater en Mead, dat kritische gesprekken over deze onderwerpen onvruchtbaar waren en tot niets leidden dan vijandschap in leven en denken. Tot de dag van heden is daar weinig verandering in gekomen. Het gebrek aan groei van de Theosofische Vereniging bewijst mijns inziens het tegendeel; gebrek aan kritisch denken heeft altijd geleid tot stilstand en/of achteruitgang. Zo luidde ook de mening van HPB, zoals zo vaak door haar duidelijk werd verwoord tijdens haar leven.

Halen we hier een uitspraak aan van een eigentijdse Tibetaanse leraar Dagpo Rinpoche. Bij een van zijn lezingen werd de volgende opmerking gemaakt door een van de toehoorders n.a.v. een boek⁷ van de paus, waarin deze o.a. zijn mening over het Boeddhisme geeft:

De paus heeft letterlijk gezegd dat hij boeddhisten goddeloos en onverschillig vindt.

De reactie van Dagpo Rinpoche luidde:

O, maar dan heeft hij toch gelijk. Als de Paus zegt dat de boeddhisten niet in God geloven als een schepper-god, waar zij de

schepping uit verklaren, dan heeft hij toch gelijk? Dat is vanuit zijn religie toch ook duidelijk een punt van kritiek? Dat klopt toch, daar heeft hij gelijk in. Dan heeft hij het toch helemaal door, de Paus⁸.

Esoterisch Boeddhisme

Het zal de lezer duidelijk zijn dat er maar weinig verschil is tussen de manier waarop HPB haar familie *inwijdde* in het esoterisch boeddhisme en die van de eigentijdse Tibetaanse leraren.

Haar nicht Nadyezhda⁹ kreeg te horen dat tante één geloofspunt dwingend oplegde n.l. de *oneness of God* (blz. 191 van *HPB Speaks deel 1*).

HPB probeert dit met nogal verheven klinkende bewoordingen duidelijk te maken door de praktijk van het *geloof* van haar *boeddhistische familie* te vergelijken met het Middeleeuws christelijke theologisch begrip van één God in drie personen (*persona* = masker). In deze Middeleeuwse theologie trad God op met drie *maskers* n.l. dat van God den Vader, God den Zoon en God den Heiligen Geest.

Wat HPB aan haar nichtje probeert duidelijk te maken, is het *niet* specifiek christelijke karakter van deze onderscheiding in *personen*. Op blz. 196, alinea 3 schrijft zij aan haar nichtje:

Jij gelooft in de drievuldigheid en wij in de Trimurti (letterlijk uit het Sanskriet vertaald: de drie gezichten). Jij gelooft in de door de kerk vastgestelde drie-eenheid, God den Vader, God den Zoon en God den Heilige Geest, in de antropomorfe beelden, en dit maakt van God drie verschillende individualiteiten in één... Wij volgers van de reine monotheïstische religie en filosofie...wij geloven in de drie-eenheid in wetenschappelijke, filosofische en goddelijke zin. Wij zien het zo: God de Vader is de Universele Ziel, de Scheppende kracht, die al wat bestaat geschapen heeft en dit iedere minuut opnieuw schept; God de Zoon, de Vrede die de hele schepping doordringt... [Hier vermeldt Jinarajadasa dat één bladzijde van het handschrift zoekgeraakt is]... Het is zoals het evangelie zegt, in het Huis van onze

Vader zijn vele woningen, er is genoeg te doen voor iedereen. Christenen kunnen zich verzetten tegen materialisme en atheïsme, niet christelijke mensen tegen katholieken en protestanten, voorzeker probeert men zich te gedragen volgens het inzicht dat hoe men God ook benoemt, hij dezelfde, nooit veranderende God is en dat alle mensen Broeders zijn....

Hieruit blijkt dat het *Esoterisch Boeddhisme*, dat HPB hier als het ware naast het Christendom stelde, daarmee helemaal niet ernstig in strijd is. Strijdig hiermee was volgens HPB slechts het *kerkelijke dogma* van de drie personen met de Al-éénheid van haar Tibetaans Boeddhistische leraren¹⁰.

Dogma's en esoterische leringen

Deze zeer vrijzinnige opvattingen door HPB aan het begin van de jaren (18)80 verkondigd, werden helaas na haar dood snel vergeten. Annie Besant wijst in haar boekje *Avatara's*¹¹ in geheel andere richting. Avatara betekent n.l. *afdaling*, hier die van een God uit de hemel tot op de aarde. De komst van een God op aarde is n.l. speciaal in een theïstisch stelsel nodig zodra al te veel en al te *domme* mensen de schepping in wanorde dreigen te brengen. God zelf, of -in christelijke zin- een door God op aarde gezonden *Zoon*, dan wel Leraar, moet dan redding brengen en de orde herstellen. Dit impliceert o.a. dat HPB's boeddhistische opvattingen van kritisch zoekende mensen naar *ontwaking*, uit verdoving en slaap, niet veel verschilt van een opstand tegen (de beeldspraak van) de almacht van God. De leraren van HPB hadden klaarblijkelijk Dostojewski, zoals eerder in dit artikel vermeld, geïnspireerd tot een *menselijke* kritiek op de in boeddhistische ogen *menselijke* beperkende dogma's van de christelijke kerken. Zij wijzen erop dat deze dogma's juist principieel en zeer reëel verschillen met de *esoterische* leringen van het Boeddhisme¹⁶.

Hier stuiten wij o.a. op één van de redenen waarom Subba Row, aanvankelijk medeleerling van de Tibetaanse Meesters

van HPB, al spoedig van inzicht veranderde. Hij beperkte zich tot het esoterische hindoeïsme van zijn land en verkondigde dat HPB door de (Hindoeïstische?) leraren afgewezen werd¹².

Ook moderne Tibetaanse leraren doen een appèl aan de menselijke pogingen om tot *ontwaking* te komen of tenminste tot een *intelligent geloof*. Dit laatste is steeds de activiteit van een kritisch onderzoekende geest; blinde onderwerping, aanvaarding van een hoger gezag, in de vorm van een hiërarchisch systeem, menselijk dan wel goddelijk, is voor boeddhisten uit den boze. Deze boeddhisten, waaronder HPB, karakteriseren deze *gelovige aanvaarding* als een uitvloeisel van het feit dat *mensen* vaak behept zijn met een tamelijk grote achting voor hun eigen zelfje en hun vermogens om de waarheid intuïtief te *begrijpen*. Haar leraren zien in de in de laatste anderhalve eeuw gegroeide industriële maatschappij meer een symptoom van overmatig materiële krachten, en geen vooruitgang in spirituele zin¹³. Iedereen die het verschil tussen de in de voetnoot genoemde *Begeerte* en de spirituele waarden niet voor ogen heeft, acht zichzelf in staat om tot *juiste* opvattingen over de moeilijkste zaken van geestelijk en spiritueel leven te komen.

De boeddhistische traditie acht alleen een Boeddha, dus een volledig ontwaakt mens, en niet ieder schepsel, ieder mens, in staat de waarheid volledig te overzien.

Dit verschilt veel van de boeddhistische traditie, die alleen een Boeddha, dus een volledig *ontwaakt* mens, en niet ieder schepsel, ieder mens, in staat acht de waarheid volledig te overzien/doorzien en daardoor in staat te zijn, zelfs de God Brahma een lesje te geven¹⁴. Alleen een mens in de *volmaakt ontwaakte staat* d.w.z. een Boeddha, is in staat de volledige waar-

heid te kennen, te verwoorden en te openbaren.

In deze brieven (HPB Speaks), maken wij kennis met een aspect van HPB dat mij, tot een luttel aantal jaren geleden, toen ik deze brieven weer eens las, volkomen ontgaan was, n.l. dat zij, niet alleen in het openbaar of in groeperingen van haar aanhangers het *esoterisch Boeddhisme* verkondigde, maar dit ook probeerde duidelijk te maken in de kring van haar familie. Het zou ook wel gek geweest zijn als zij niet getracht zou hebben jonge mensen in haar familie te wijzen op de waarden en normen die in haar eigen leven een voorbeeld waren¹⁵.

Terugkomend op de naam *Theosofie*, door de leden van de Theosophical Society gegeven aan de door HPB aanvaardde en gepropageerde gedachten en de verbreding hiervan, nog de volgende woorden: zij heeft m.i. enige tijd lang een *minder misleidende* naam in haar hart en gedachten gehad; ik doel hier op het woord *Boeddhisme* met één *d*¹⁶.

Dit woord verwijst naar die staat van *volkomen ontwaking* en ontwaakt zijn, waarover wij in de vorige alinea's schreven. Het gaat hier niet alleen over de bekende historische Boeddha Shakyamuni, maar verwijst naar drie kwaliteiten: Alomtegenwoordige Wijsheid, Groot Liefde Mededogen en Onbegrensde Vaardigheid. Ieder mens die deze *ontwaakte* staat en deze drie kwaliteiten in zichzelf verwezenlijkt heeft, is een Boeddha; iemand die de menselijke potentie volledig verwezenlijkt heeft¹⁷. In zekere zin kan men dus dit Boeddhisme met één of twee *d*'s, de volmaakte vorm van humanisme noemen. Boeddhisme een *Godsdienst* te noemen geeft aanleiding tot vele misverstanden.

Innerlijk ontwakingsproces

Als levende basis in de mens zag HPB niet een *hoger* beginsel, een eeuwig *Atman*, maar gewoonweg het *Ontwaken*. Eén van de betekenissen van de Sanskriet wortel *Boedh* is *ontwaken*. De betekenis van dit woord *Boeddhisme* heeft zij (helaas!), als naam voor de Theosofische Vereniging,

niet aan haar tijdgenoten kunnen overdragen. Het is een feit dat Tibetaanse Boeddhisten zichzelf geen Boeddhist noemen, maar het woord *Nangpa* gebruiken: *Hij of zij die zich naar binnen keert*. De verwijzing naar de historische Boeddha wordt ook hier vermeden. De nadruk ligt op het innerlijke ontwakingsproces!, waar de Dharma, de ervaringsleer van de historische Boeddha Shakyamuni, centraal staat. HPB was zich van deze verschillen klaarblijkelijk wél bewust, want op blz. 192 van bovengenoemd boekje *HPB Speaks* schrijft zij:

...iedereen gelooft in zijn eigen weg, juist zoals zijn eigen smaak, de een houdt van tomaten en de ander verafschuwt ze.... De verschillen in dogma's in de godsdiensten worden niet door heiligen geschapen, maar door zondige mensen: de verschillende geloven drevén de mensheid uiteen tot vijandelijke volkeren en rassen.

Als historicus heeft de volgende vraag mij al jarenlang bezig gehouden: waarom zijn deze gedachten van HPB kennelijk in de doofpot gestopt? Vond men het onbelangrijk, was het *onwetendheid* of misschien wel vrees voor de waarheid van sommige feiten in strijd met onze westerse denkwijze? Ook in het pas 10 jaar oude boekje van Overton Fuller (noot 1) heb ik niet of ternauwernood kunnen terugvinden dat de *Tibetaanse Meesters* van HPB de z.g.n. *esoterische* opvattingen betreffende het Christendom als aanvulling op hun eigen ideeën in de Theosofische Vereniging meer naar voren hebben willen brengen.

Volgens HPB waren de woorden van Dostojewski in het hoofdstuk *de Groot Inquisiteur* **niet** bedoeld als verwijzing naar reële historische beschrijving van feiten, maar had de door instigatie van haar leraren aan Dostojewski gegeven inspiratie betrekking op *scheppingen* van beperkte zondige mensen [dogma's]¹⁸. Zeer vele hoofdfiguren uit zijn roman *de Gebroeders Karamazof* worden als *zondig* en vaak als psychische wrakken beschreven. Het zou m.i. meer met de waarheid overeenstem-

men dat HPB met deze vertaling geweest heeft op hetzelfde beginsel als boven genoemd, n.l. dat deze Inquisiteur gerekend moet worden tot de *zondige* menselijke geest die uit is op macht en manipulatie.

Gedicht en schepping

HPB noemde deze *scheppingen* met een aan het Grieks ontleend Engels woord *Poëm* = gedicht. Vergelijk het woord poëtisch met het Griekse woord *Pojëma* dat *schepping* betekent en wel specifiek een dichterlijke schepping. De nogal omstrede figuur Weinreb noemde één van zijn werken *De Bijbel als Schepping* (n.l. van God)¹⁹. Weinreb gebruikte het woord *schepping* dus in volkomen andere zin dan Dostojewski en Blavatsky n.l.: *Goddelijk* als tegendeel van menselijk en dwalend. Het Mahayana Boeddhisme vermijdt het om hier vast omschreven dogmatische tegenstellingen in te zien, en onze 19e eeuwse denker Bolland, Christen in het geloof, kwam met zijn *eenheid der tegendelen* dicht bij deze boedhistische waarheid.

De kritiek op het exoterische christendom, regelmatig door HPB geuit, verschilt in geen enkel opzicht van de kritiek die zij op oosterse exoterische godsdiensten had. Zo lezen wij op blz. 192 van *HPB Speaks deel 1* waar zij het volgende zegt:

Als er geen dogma's waren zouden er geen protestanten, katholieken, boeddhisten en hindoeïsten zijn; allen zouden geloven in de ene God, Heer Schepper van alle wezens en dingen. Allen zouden zich beschouwen als kinderen van één Vader. Zij zouden zich geschaamd hebben hun medebroeders te doden in onderlinge oorlogen.

Het is wel duidelijk, dat hier niet alleen de overeenkomsten maar ook de verschillen van groot belang zijn, d.w.z. om een kritische studie vragen. HPB entameert de *vergelijkende* studie van godsdiensten, wijsbegeerte etc. niet voor niets; zij wil door deze studie tot zuivering van de menselijk gegroeide dogma's komen.

Misschien ten overvloede wijs ik op het boek *De Geheime Leer*, waarin m.i. HPB haar universaliteit duidelijk heeft willen maken, en wel speciaal door deze *vergelijkende studie*. De woorden *vergelijkende studie* zijn m.i. niet meer dan een uitdrukking van kritisch denken. Hiermee verwerpt zij m.i. niet de veelheid van uitdrukking van het alomtegenwoordig beginsel, maar wel het materialisme waarbinnen vastgeroeste ideeën gevormd worden. Men vergeet dat b.v. woorden als *geest*, *ziel* en *materie* niet alleen meer als hypothesen werkzaam zijn, maar als *geloof* en *waarheid* geaccepteerd worden, en dit kan alleen maar door kritische vergelijkingen doorbroken worden. Deze woorden zijn niet meer dan een functioneel etiket om een bepaalde ervaringstoestand aan te duiden. Van een *kritische* denkwijze kan geen sprake meer zijn, als men i.p.v. wetenschappelijk of hypothetische waarden er absolute of theologische waarden van maakt²⁰.

Noten:

1. HPB Speaks, *Vol. 1 en Vol. 2*, geredigeerd door Jinarajadasa; The Theos. Publ. House Adyar, Madras India 1950. Misschien ten overvloede wijs ik de lezer erop dat in het 2e deel van *HPB Speaks*, in de *Introduction*, enige woorden worden gewijd aan brieven, die na de oorlog boven tafel zijn gekomen, zgn. van de hand van HPB. Jean Overton Fuller, een in Engeland bekende auteur van veel studies over spirituele figuren, tevens dichteres met een uitvoerig oeuvre, betoogt, m.i. overtuigend, in de *Appendix 1* van haar boek *Blavatsky and her Teachers, an Investigative Biography*, uitg. East-West Publications in association with the Theos. Publ. House Londen, 1988, dat hier sprake is van vervalsingen.

2. HPB heeft de figuur Jezus herhaaldelijk aangehaald als beeld van een Westerse Bodhisattva. In die zin kunnen de woorden van Jezus *Alleen door mij komt u tot de Vader* in een ander licht komen te staan. In het boeddhisme wordt gezegd dat alleen uit een Bodhisattva, de *altruïstische mind*, *bodhicitta*, een Boeddha kan voortkomen. (Zie ook noot 15)

3. Mij is, tenminste in onze taal, geen publicatie betreffende de oprichting van de Theosophical Society bekend die ook maar enigszins te vergelijken valt met *Notes on Sources* d.w.z. de bronnen van de geschiedenis zoals die te vinden zijn in het boek van M. Gomes (blz. 235 t/m 239) *The dawning of the Theosophical Movement*; TPH, Wheaton USA/Madras India/London, England 1987. Het woord *bronnen* (sources) wordt door een historicus gebruikt om zeer oude, oorspronkelijke zaken aan te duiden die een reële basis zijn voor historische kennis. In spirituele zin echter zal men met zo een historische bron maar zeer gedeeltelijk kunnen werken.

4. *Avadhuta Gita*, door Henk Spierenburg; Ankh Hermes B.V. Deventer 1998.

5. In 1982 heb ik een poging gewaagd om deze stilte te doorbreken en het tegendeel van het in deze tekst genoemde gebruik, te propageren. Ik deed dit in een Feestbundel ter gelegenheid van het 15-jarige bestaan van de Stichting Proklos: *Theosofie, Wetenschap en Politiek, Theosofische Vereniging in Nederland, 1982, op blz. 16 t/m 46, Theosofie is politiek, Een meta-historisch onderzoek*. Ook Annie Besant hield zich met politiek bezig vóór zij lid werd van de Theosophical Society. In Engeland heeft zij zich, ook later, zeer ingezet voor de politieke en economische vooruitgang, alsmede voor het verlenen van de status van *Dominion* aan de kolonie Brits Indië. Schrijver dezes bekent graag dat deze Annie Besant vooral grote invloed heeft gehad op zijn besluit om lid te worden van de Theosofische Vereniging.

6. *Jesus Concern* uitg. Ankh Hermes B.V. Deventer 1973.

7. *Over de Drempel van de Hoop*, door Zijne Heiligheid Paus Johannes Paulus II.

8. Uit het transcript *Karma en Leegte, De relatie tussen Karma en Leegte* van Dagpo Rinpoche; Kadam Chöling Holland, 1995.

9. Hier zien wij weer een aspect van HPB, niet als leraar van de Theosofische Vereniging maar ook van mensen uit haar omgeving die zij de algemene beginselen voor ogen hield. Zie ook artikel *HPB als leraar*. Theosofia nr.2, april 1999. In de inhoudsopgave van het onvertaalde boek *Reminiscences of H.P. Blavatsky and The Secret Doctrine*, door Countess Constance Wachtmeister et al., The Theosophical

Publishing House, Wheaton USA 1976, komen verschillende namen van *leerlingen* van HPB voor, lang voordat de Theosophical Society begon te werken. Ons inziens bewijst dit boek dat HPB in dezelfde traditie stond als moderne Tibetaanse leraren.

10. Zie Zijne Heiligheid de Dalai Lama, *Het Goede Hart. Het Nieuwe Testament in een Boeddhistisch perspectief*; Lannoo/Maitreya, Emst 1997.

11. *Avatara's* door Annie Besant; TPH 1900. Ik heb mij laten vertellen dat tot diep in de 20ste eeuw dit boekje tot de verplichte ES literatuur behoorde. Dit boekje is geheel doortrokken van de politieke gedachten van het *orthodoxe hindoeïsme* en niet van die van het boeddhisme. Besant en Leadbeater hadden klaarblijkelijk op de schrijftafel van de Mahatma's kunnen kijken en daar ontdekt dat de leringen van het Boeddhisme onder meer een *verwerpelijke kritiek* op het hindoeïsme zouden zijn en een ontkenning van de esoterische waarheden daarvan, klaarblijkelijk niet voor India bestemd. Deze zaken werden en worden zo vermenschlijkt dat er de-facto een beeld wordt geschilderd van een goed doordacht *menselijk* stelsel van vaste eeuwige waarden en normen. Besant stelt gewoonweg vast dat het niet in de bedoeling van God gelegen kan hebben dat Boeddha Shakyamuni een positieve bijdrage gebracht heeft door de eeuwige waarden van de Veda's als onderwerp van twijfel en discussie te stellen. HPB's medeleerling, de Brahmaan Subba Row, was het hiermee geheel eens. In het moderne boekje uitgegeven door de TPH, Adyar 1993: *A Lonely Disciple (Monograph on T. Subba Row 1856-90)* van de hand van N.C. Ramanujachary, wordt HPB op blz. 49 bovenaan geciteerd: *De houding van Subba Row wordt steeds vijandiger. Bij tijden was hij zeer orthodox.... Hij was gekant tegen het onthullen van de hogere occulte leringen; hij wantrouwde westerlingen door en door en evenmin accepteerde hij het feit dat occulte leringen zo openlijk door een vrouw uit de doeken gedaan konden worden.*

De schrijver wijdt hierover nog verder uit in de volgende alinea: *Subba Row heeft door bemiddeling van C. Oakley zelfs geweigerd om mijn [HPB] handschrift te lezen en iets te maken te willen hebben met mijn Geheime Leer.* HPB heeft herhaaldelijk gewezen op principiële verschillen tussen boeddhisme en hindoeïsme in oude nummers van *The Theosophist/Theosofia*.

Het zal duidelijk zijn dat het woord *Avatara* door de orthodoxe Brahmaan Subba Row in volkomen andere betekenis gebruikt werd dan het gebruik van dit woord in de boeddhistische tekst van Shantideva, *de Bodhicharyavatara* (genoemd in noot 15).

12. Zie: *Blavatsky and her Teachers* (genoemd in noot 1) blz. 161 alinea 3 van onderen, waarin Subba Row zegt dat HPB schuldig is aan de grootste van alle misdaden(?) n.l. dat zij de geheimen van het occultisme aan de openbaarheid heeft prijsgegeven.

13. Ik herinner mij nog dat ik in de eerste jaren van mijn lidmaatschap van de Theosofische Vereniging, kort na 1928, een tegenspraak ging zien tussen de geestelijke waarden van het *socialisme* als propaganda voor verheffing van de arbeidersklasse en de woorden van de Internationale: *Begeerte heeft ons 'socialisten' aangeraakt*. Genoemd lied was het clublied van alle socialisten.

14. Er bestaat in het Hinayana-Boeddhisme het volgende verhaal: Gautama Boeddha, de *Volledig Ontwaakte*, ontmoette op zijn reizen door het oneindig heil Brahma (de scheppende God Brahma, de Vader van Goden en Mensen zoals Zeus in de Griekse mythologie genoemd wordt), in een staat van enige verdoving, tenminste op één punt; Brahma was volkomen vergeten dat hij eens was voortgekomen uit het hoogste beginsel. Evenmin had hij voor ogen dat hij dus, als zijnde een *schepsel*, daarin weer zou oplossen en verdwijnen. De Boeddha maakte hem vriendelijk attent op het feit dat hij niet meer of minder was dan één van de vele vormen waarin het oneindige zich uitdrukt; dit houdt dus in dat hij als schepsel nooit eeuwig kan zijn.

15. Dit vormt een aanvulling op zaken betreffende persoonlijke leerlingen van HPB, zoals aangehaald in de artikelen *Broederschap, een Relatieve Werkelijkheid* in *Theosofia* februari 1999 en *HPB als Leraar* in *Theosofia* april 1999.

16. In de *Collected Writings*, deel 15, de algemene index, blz. 92, vindt de lezer vele plaatsen waar HPB de woorden *Boeddhisme* met één en twee d's vergelijkt. Zij geeft daarin duidelijk voorkeur aan het woord *Boeddhisme* met één d. Zij was een goede democraat, in de zin van de grondwet van de USA, en zij probeerde het Boeddhisme (met één d) aan te bevelen, omdat het voortdurende *ontwaken* uit de zgn. uiterlijke werkelijkheid de gemeenschappelijke basis van de leer van Boeddha en van alle andere godsdiensten is.

17. Zie: *Bodhicharyavatara* van Shantideva Nederlandse vertaling Ria Kloppenborg; uitg. Meulenhoff, Amsterdam, 1980. Het heeft mij steeds met verdriet en verwondering vervuld dat de Theosofen zich nooit serieus bezig gehouden hebben met het boek *Entering the Path of Enlightenment* van de bekende Hindoe-Boeddhist Shantideva (11e eeuw na Chr.), waarmee ik kennis maakte in een Engelse vertaling van de hand van Marion L. Matics; the Macmillan Comp. Collier Macmillan Ltd. London 1970. Matics voorzag zijn vertaling van deze 11e eeuwse tekst van uitgebreide commentaren. Hierin hadden Theosofen het bewijs kunnen vinden dat de opvattingen en verklaringen van moderne Tibetaanse leraren in wezen dezelfde zijn als die van Shantideva in genoemd boek.

18. Ik meen mij te herinneren, dat ik in *goede* publicaties van Rooms Katholieke zijde wel eens het woord *inquisitie* gelezen heb voorafgegaan door de hoofdletter *H*, als zijnde *Heilig*.

19. *De Bijbel als Schepping*, Prof. F. Weinreb; uitg. N.V. Servire, Den Haag, 1963.

20. Daniël van Egmond behandelt dit feit uitgebreid in zijn dissertatie *Body, subject and self, the possibilities of survival after death*. Utrechtse Theologische Reeks, faculteit der Godgeleerdheid Universiteit Utrecht, 1993.